

Uusi lähde Agricolan tutkimukselle

Simo Heininen

I.

Tutkimus on paljastanut Mikael Agricolan tuotannon pohjautuvan laajaan kirjalliseen lähdeaineistoon. Reformaattorimme kirjastosta on ajan myrskyjen läpi säilynyt vain osa, mutta sitäkin voi pitää oloissamme yllättävän suurena. Agricolan omistamia teoksia tunnetaan yhdeksän nidosta, joissa on yhteensä yhdeksäntoista eri teosta. Kuvaavaa on, että valtaosaa niistä säilytetään Ruotsin kirjastoissa ja yksityiskokeelmissa. Mahdollisesti Turun yliopiston kirjaston palossa 1827 tuhoutui Agricolallekin kuuluneita kirjoja. Suomessa on tutkijoiden käytössä ainoastaan Strabon, Solinuksen & Melan sekä Vadianuksen maantieteellisiä teoksia sisältävä nide Helsingin yliopiston kirjastossa. Lehtori J. O. Ranckenilla Vaasassa ollut Ovidiuksen, Valerius Maximuksen ja Erasmuksen teoksia sisältänyt nide on sitä vastoin tietymättömissä (J. Vallinkoski, Eräs Agricola-löytö, *In arce et vigilia* s. 81—83).

Agricolan kirjoista ovat erityisen kiinnostavia ne, joissa on hänen tekemiään reunahuomautuksia. Niinpä V. Tarkiainen on mainitun maantieteellisen teoksen kysymyksenluonteisista reunamerkinnoistä pystynyt pääättelemään, että Agricola on kirjan avulla opettanut maantiedettä Turun koulussa (V. Tarkiainen, Mikael Agricola s. 214—218). Laajemman ja monipuolisemman aineiston muodostavat Linköpingin hiippakunta- ja maakuntakirjastossa säilytettävän Lutherin latinankielisen postillan merkinnät. Agricola osti teoksen jo 1531 ja myi edelleen 1539; merkinnät hän on todennäköisesti tehnyt jo ennen Saksan-matkaansa (Tarkiainen, mts. 146—153, 239). Ne ovat siten Agricolan varhaisinta kynänjälkeä ja ansaitsevat Tarkiaisen lyhyttä esittelyä perinpohjaisemman tutkimuksen. Kommentteja on laskujeni mukaan 1 377; lähes puolet tästä määrästä on tosin viittauksia raamatunkohtiin. Kuten jo Tarkiaisen esityksestä käy ilmi, kommentteista on lähinnä ammennettavissa tietoa Agricolasta filologina. Hänen sananselityksissään ovat jo edustuneena kaikki hänen myöhemmin käyttämänsä kielet: heprea, kreikka, latina, saksa, ruotsi ja suomi.

Agricolan säilyneiden teosten joukkoon voidaan liittää Helsingin yliopiston kirjastosta tapaamani kirja (Signum: 791. I. 9), jonka merkitys Agricolan tutkimukselle on sen lukuisissa ja laajoissa reunamerkinnoissä. Teoksen nimiönä on »Ioannis Pomerani Bvgenhagii in librvm Psalmorvm interpretatio, Wittembergae publice lecta». Se on painettu Baselissa Adam Petrin kirjapainossa maaliskuussa 1524. Teos on kvarttokokoinen, sivuja on XII + 762 (sivut 753—754 sisältävä lehti on irronnut ja hävinnyt). Kirja on sidottu uudelleen yliopiston kirjastossa. Alkuperäisestä sidoksesta säilyneet kannet ovat ruskeaa nahkaa ja sokkopainannalla runsaasti koristellut. Alkuperäinen selkä sekä kirjaa sulkevat säpit ovat sitä vastoin hävinneet, ja ne on korvattu uusilla.

Teoksen vaiheet käyvät ilmi nimiöön sekä etukannen sisäpuolelle tehdyistä merkinnöistä, vaikka omistajien ketju ei ole aukoton. Ensinnäkin etukannen yläreunaan tehty omistajanmerkintä on niin kulunut, ettei nimeä pysty lukemaan. Vanhin tulkittavissa oleva merkintä on nimiölehden yläosassa: »Bartolli Erii Liber Abo emptus 20 öris Anno 44». Kysymyksessä on myöhemmin Juhana-herttuan kamarikirjurina toiminut Pertteli Erkinpoika, joka aateloitiin 1573 nimellä Ljuster. Tämän jälkeen hän toimi useissa hallinto- ja sotilasviroissa, kuten Turun linnanpäällikkönä ja Käkisalmen linnanvoutina. Hän kuoli n. 1598 (Jully Ramsay, *Fräsesläkter i Finland intill den stora ofreden* s. 270). Pertteli Erkinpojalla on sija kulttuurihistoriassamme Turun tuomio-kirkon Mustan kirjan loppujakson kopioitsijana (*Codices Medii Aevi Finlandiae* I s. 662; Jalmari Jaakkola, *Vanhimmat historialliset kopiokirjamme* s. 218—224). Ostaessaan teoksen 1544 hän on ilmeisesti ollut teini Agricolan johtamassa Turun koulussa. Häneen liittynevät myös nimiölehdellä olevat yhteen kirjoitetut kirjaimet B ja L.

Seuraava merkintä on etukannessa, johon on kirjoitettu: »Accepi ego Clemens Raiczaeus hunc librum in possessionem, à Reverenda D. Simonis pastoris et praepositi quando in Somero Vigilantissimi, vidua, Birgitta Josephi in Runala. Ergo in Memoriam. Anno etc. 1646. 3. juli. Christus refugium meum est tutissimum. Cujus abalienator anathema esto.» Tämän alapuolelle on kirjoitettu samalla käsialalla: »Hörsamheett är lycksaligheetz Modher. Sophocles. Prov. 15 Thett öra som hörer lijffzens straff, thett skall boo ibland the wijsa. Fruchtan är tuchtmästare till wijsheeten.»

Simon Thomae Patur tunnetaan Turun kappalaisena 1621—1625 ja Someron kirkkoherrana 1628—1640. Clemens Raicoi oli Someron kappalaisena paimenmuiston mukaan jo vuoden 1620 tienoilla (K.G.Leinberg, *Åbo stifts herdaminne 1554—1640* s. 200, 246). Raicoin käsialaa ovat lisäksi muutammat teokseen tehdyt reunamerkinnot, jotka melkein poikkeuksetta ovat viittauksia raamatunkohtiin. Poikkeuksena on sivulla 64 oleva 2. Tessalonikalaiskirjeen 2. luvusta (jae 9) otettu lainaus, joka on ainoa teoksesta löytä-

mäni suomenkielinen reunahuomautus: »Perkelen vaikutuksen jälkeen caickinaisten walhetelwain wäkehhdhin, merken ja ihmetin Cautta. 2 Tess. 2.» Lainaus ei ole täysin Agricolan Uuden testamentin mukainen, mutta liittyy kuitenkin selvästi siihen eikä vuoden 1642 Raamattuun. Raicoin merkintöjen jälkeen on teokseen jäänyt ainoastaan yksi todiste kertomaan sen käytöstä. Sivulla 339 on psalmin 60 jakeen 13 selityksen kohdalla kirjoitettu reunaan: »Textus in diem. Solenn. prec. Anni 1672.» Tämän vuoden toisen rukouspäivän teksti on juuri tästä kohdasta (Johannes Gezelius, *Dispositiones homileticae* I s. 229—230).

Teoksen viimeinen yksityinen omistaja on kirjoittanut nimiölehden alareunaan: »G. M. Franck 1850.» Gustaf Mauritz Franck oli syntynyt Nouisaisissa 1828 ja opiskeli kirjan hankkiessaan lakia Helsingin yliopistossa. Hän kuoli Oulun tullinhoitajana 1886 (Tor Carpelan, *Helsingfors Universitets studentmatrikel 1828—1852* s. 160). Mistä hän on kirjan saanut, jää selvittämättä. Helsingin yliopiston kirjastoon se on ylikirjastonhoitaja Jorma Vallinkosken antaman tiedon mukaan tullut ennen vuotta 1866.

Kirjassa on kuitenkin vielä yksi omistajanmerkintä. Se poikkeaa edellä mainituista sikäli, että siinä on käytetty salakirjoitusta. Nimiölehdelle on piirretty muutamia sanoja riimukirjaimia muistuttavilla kirjoitusmerkeillä. Ne ovat helposti tulkittavissa selväkielisiksi, jolloin saadaan sanat LAURENTII BEATI AGRICOLE LIBER DE TORSBII. Niitä ei siis ole kirjoittanut Laurentius Agricola itse, koska häntä mainitaan autuaaksi, vaan joku kirjan myöhemmistä omistajista, todennäköisimmin Pertteli Erkinpoika. Merkinnästä tuntuu kaikki olevan kohdallaan lukuun ottamatta etunimeä, jonka odottaisi olevan Michael. Laurentius Agricola ei kuitenkaan ole täysin tuntematon. Häneltä on säilynyt Turussa 25.6.1549 päivätty kirje, joka on osoitettu kamarineuvos Niilo Pietarinpoika Bielkelle. Tämän poika Hogenskild kävi Turun koulua yhdessä toisen ruotsalaisen aatelisnuorukaisen, Niilo Akselinpoika Banérin kanssa. Kirjeestä käy ilmi, että nuorukaisten kasvatus oli uskottu Laurentiukselle. Hän kertoo heidän opiskelumenestyksestään sekä selostaa heille hankkimiansa koulutarvikkeita. Kirje on suljettu sinetillä, jossa on yksinkertaisen puumerkin tapainen kuvio sekä nimikirjaimet L C A (Upsalan yliopiston kirjasto, X 255 d; kirjeen on julkaissut Reinhold Hausen, *Bidrag till Finlands historia* III nr. 307).

Hausen arveli Laurentius Agricolaa Turun koulun apuopettajaksi ryhtymättä enempää pohdiskelemaan hänen henkilöyttään (mts. 489). Tunnettu ruotsalainen kirjahistorioitsija O. Walde piti kahden Agricolan välisiä suhteita tutkimisen arvoisena; hän päätyi oletukseen, että he olisivat velipuolia. Veljeksistähän ei voinut olla kysymys, koska Mikaelin isän nimi oli Olavi, kun taas Laurentiuksen sinetin toinen kirjain (Walde luki sen B:ksi) viittasi toisennimiseen isään (O. Walde, *En svensk boksamlare från Vasatiden*, Upp-

sala Universitets Biblioteks minneskrift 1621—1921 s. 242 n. 3). Tämän selityksen heikkoutena on se, ettei Laurentius Agricolasta ole jäänyt mitään muita tietoja aikakirjoihin. Tämä on johtanut etsimään toista ratkaisua ongelmalle. Laurentiuksen kirjeen säilytyskansioon Upsalan yliopiston kirjastossa on viime vuosisadan käsialalla kirjoitettu: »d. v. s. *Michael* Agricola, som innehade S. Laurentii prebenda i Åbo». Mikael olisi siis ottanut salanimensä palkkatilansa Laurentiuksen eli Lauritsan prebendan mukaan. Kirjeen kirjoittamisen aikaan hän ei enää ollut koulumestari, vaan ainoastaan tuomiokapitulin kanunki (Kauko Pirinen, Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa s. 150—154). Mahdollisesti tähän arvoon (*canonicus*) saattaisi viitata sinetissä oleva C-kirjain. Eräät muutkin seikat tukevat väitettä, että Mikael ja Laurentius Agricola ovat sama henkilö. Jo Walde totesi »velipuolten» käsialan muistuttavan hyvin läheisesti toisiaan. Myös kirjeen sisältö sopii tähän selitykseen: Agricola tunsi henkilökohtaisesti Niilo Pietarinpojan sekä tämän puolison, Nynnäisten rouvan Anna Hogenskildin. Heidän poikansa lähetettiin Turun kouluun juuri Agricolan kasvatettavaksi (Pirinen, mts. 146—151; Martti Parvio, Mikael Agricola ja hänen Uusi testamentinsa, Sananjalka 10 s. 23—27). Bugenhagenin teoksen reunamerkinnyt puoltavat myös selitystä, että Laurentius olisi ollut Mikaelin salanimi. Miksi hän sitten on itselleen tällaisen ottanut, jää arvoitukseksi.

II.

Psalmikommentaarin tekijä Johannes Bugenhagen, »Doctor Pomeranus» (1485—1558) oli Wittenbergin kirkkoherra, Lutherin työtoveri, läheinen ystävä ja rippi-isä. Hänet tunnetaan varsinkin organisatorisena kykynä, evankelisen maakirkkojärjestelmän isänä, jonka käsialaa ovat useimmat luterilaiset kirkkojärjestykset. Kirkkoherranvirkansa ohella hän luennoi yliopistossa. Kesällä 1537 Bugenhagen matkusti Tanskan kirkollisia oloja järjestämään, mutta sitä ennen hän oli vuoden Wittenbergissä. Tänä aikana Agricola, joka saapui opiskelukaupunkiinsa syksyllä 1536, tutustui Bugenhageniin. Pommerilaisen teoksia kuului ilmeisesti myös siihen kirjastoon, jonka Agricola palatessaan toi Suomeen. Rukouskirjassaan hän on käyttänyt Bugenhagenin Braunschweigin kirkkojärjestystä (1528) sekä mahdollisesti teosta Von der Evangelischen Mess (1525). Molemmista on otettu yksi rukous (Jaakko Gummerus, Mikael Agricolan rukouskirja ja sen lähteet s. 356, 435—437, 646).

Bugenhagen oli paitsi organisaattori myös arvostettu raamatunselittäjä, jonka luennoista syntyi useita kommentaareja. Tunnetuin näistä on juuri psalmikommentaari, josta otettiin useita myöhemmin lisättyjä painoksia. Jo Bugenhagenin bibliografian avulla voi päätellä, että Agricolalla on ollut käsissään vuoden 1544 painos, jossa Psalmtarin lisäksi on muita raamatunkoh-

tia, mm. kuusi runomuotoista kappaletta Vanhan testamentin historiallisista kirjoista. Samat kuusi kappaletta ovat Agricolan teoksessa Weisut ia Ennustoxet. Kysymyksessä ei ole sattuma, koskapa kappaleiden otsikointi on molemmissa vastaava. Otettakoon tähän esimerkiksi ainoastaan pisin otsikko. Agricolalla on 2. Sam. 23 jakeiden 1—7 otsikkona »Dauidin Kijtos henen Ennustuxenstans ia sijte ijancaikisesta Waldakunnasta Christuses. ij. Samuelis. xxij.» (MAT III s. 449). Bugenhagenilla vastaava kohta on »Laus Dauid, de ipsius Prophetia & Regno aeterno in Christo. ij. Samuelis, XXIII.» (Georg Geisenhof, Bibliotheca Bugenhagiana s. 20—21).

»Laurentius» Agricolalle kuulunut teos on psalmikommentaarin ensipainos, eikä se sisällä muita raamatunkohtia Psalttarin lisäksi. Saksin vaaliruhtinaalle Fredrik Viisaalle omistetussa esipuheessa tehdään selkoa teoksen syntystä. Tultuaan 1521 Wittenbergiin opiskelemaan Bugenhagen oli alkanut yksityisesti selittää psalmeja pommerilaisille ylioppilastovereilleen, mutta joutui pian kuulijoiden lisääntyessä siirtämään luentonsa yliopistoon. Lutherin, Melancthonin ja monien muiden pyynnöstä luennot painettiin. Molemmat reformaattorit kirjoittivatkin kirjan alkuun suosituksensa. Varsinkaan Luther ei säästä kiitostaan. Hän toteaa Bugenhagenin ensimmäisenä maailmassa kirjoittaneen kunnollisen Psalttarin selityksen. Luther oli itse aikonut tehdä sen, mutta »paavilaisten tyrannia» oli keskeyttänyt työn. Nyt se oli kuitenkin ilmestynyt parempana kuin mihin hän olisi itse pystynyt. Kommentaari saikin osakseen suuren suosion: latinankielisiä painoksia siitä ilmestyi kymmenen, saksankielisiä viisi ja hollanninkielisiä kaksi. Lutherin oma psalmikommentaari jäi kesken, ja näin tuli Bugenhagenin teoksesta tärkein luterilainen selitysteos pitkäksi aikaa. Näin ollen ei ole mitenkään hämmästyttävää, että se on kulkeutunut myös Turkuun Pyhän Lauritsan huoneen työpöydälle.

Teoksessa noudatetaan Vulgatan mukaista psalmien jakoa ja numerointia (toisin kuin Agricolan Psalttarissa, joka seuraa heprealaiseen tekstiin pohjautuvan Lutherin Psalttarin jakoa). Bugenhagen selittää jokaista psalmia pääpiirteittäin samalla metodilla. Ensin on psalmin otsikko, jonka jälkeen seuraa lyhyt johdanto, sitten »summa» eli tiivistelmä psalmin sisällöstä. Näiden kahden lyhyen kappaleen ero ei ole aina kovinkaan selkeä; monista psalmeista puuttuu jompikumpi. Sisällöltään ne vastaavat ns. summaarioita, Raamatun lukujen alkuun liitetyjä selostuksia luvun sisällöstä, jollaisia oli Agricolan Psalttarissa. Psalttarin tekstin Bugenhagen julkaisee muutaman jakeen jaksoina. Kunkin jakson perässä ovat hänen laajat selityksensä, jotka täyttävät valtaosan teoksesta. Psalttarin teksti on Vulgatan mukainen, joskin Bugenhagen on sitä paikoin pyrkinyt muuttamaan paremmin alkutekstin mukaiseksi (Hans Hermann Holfelderin Tentatio et consolatio, Studien zu Bugenhagens »Interpretatio in Librum Psalmorum» sisältää perusteellisen esityksen Bugenhagenin käyttämistä hebraistisista lähteistä).

III.

Teokseen on tehty sadoittain latinankielisiä reunamerkintöjä 1500-luvun alkupuolen käsialalla, joka ei kuitenkaan ole Pertteli Erkinpojan. Reunamerkinnot seuraavat varsinaista Psalttarin tekstiä, ainoastaan harvoissa kohdin on liitetty Bugenhagenin kommentaariosastoon. Vailla kommentteja ovat psalmit 77, 83—84, 88, 96—108, 111—126, 138 (numerointi on tässä Vulgatan mukainen). Merkinnot voidaan karkeasti jakaa kahteen ryhmään. Suuremman muodostavat kommentit, joissa selitetään kutakin psalmeja useimmiten jae jakeelta, sekä psalmien alkuun laaditut summaariot. Toinen ryhmä on määrällisesti pienempi, mutta luultavasti filologia enemmän kiinnostava. Rivien väliin on kirjoitettu tekstissä käytettyjen sanojen synonyymejä, joskus myös käännetty kokonaisia lauseita tekstistä poikkeavalla tavalla. Nämäkin merkinnot ovat latinaa niiltä osin kuin olen ne ehtinyt tarkastaa.

Käsin kirjoitetut merkinnot ovat Mikael Agricolan tekemiä. Tämän väitteen perustaksi ei tietenkään riitä edellä esitetty hypoteesi hänen käyttämästään salanimestä. Vaikka Laurentiuksen identifiointi Mikaeliksi olisi aukoton, ei mikään estä reunamerkintöjä olemasta jonkun muun kuin kirjan omistajan tekemiä. Todistelun tulee siksi perustua itse merkintöihin. Jo käsialasta näkyy, että hanhensulkaa on pidellyt tottunut kirjoittaja, joka käyttää taitavasti keskiaikaisperäisiä lyhennyksiä. Olen verrannut käsialaa Agricolan edellä mainittuihin Lutherin postillaan tekemiin merkintöihin sekä latinankieliseen sananlaskuja käsittelevään käsikirjoituskatkelmaan vuodelta 1553 (Upsalan yliopiston kirjasto, Palmsköldin kokoelma 330 s. 154—155v). Yhtäläisyydet ovat ilmeiset, enkä ole huomannut mitään sellaisia eroavuuksia, jotka osoittaisivat kysymyksessä olevan eri miesten käsialan. Tämän ajan käsialojen stereotyypisyys varoittaa kuitenkin pitämästä käsialojen samantyyppisyyttä yksinään riittävänä identifiointiperusteena.

Painavammat argumentit löytyvätkin merkintöjen sisällöstä. Pintapuolisenkin tarkastelu osoittaa, että kirjoittaja on oppinut mies, joka hallitsee sujuvan latinan ja käyttää tottuneesti myös kreikkalaisperäisiä ilmauksia. Tarkasteltaessa niitä auktoreita, joihin hän suoranaisesti viittaa, saadaan seuraava kuva. Vanhan kirkon opettajista vedotaan sivulla 122 Augustinuksen. Kohta on kirkkoisän suuressa psalmikommentaarisissa *Enarrationes in Psalmos* (*Corpus Christianorum* 38 s. 119). Kirjoittaja on luultavasti käyttänyt Erasmusuksen toimittamaa Augustinuksen koottujen teosten julkaisua (1529), jonka VIII osassa on psalmikommentaari, mutta on myös mahdollista, että lainaus on tullut kiertotietä. Basileios Suuren psalmisaaroihin viitataan kommentteissa neljästi (s. 158, 265, 342, 344). Nämä lainaukset on otettu Kölnissä 1531 ilmestyneestä latinankielisestä Basileioksen teosten editiosta, jossa psalmisaarujen latinannos on Raphael Volaterranuksen (viitatu kohdat ovat tässä editiossa s. 160, 193, 208, 210). Tämä huomio on sikäli kiinnostava, että Agricola on Psalttarinsa esipuheeseen kääntänyt kahden sivun

pituisen katkelman Basileioksen psalmisaarjien esipuheesta, ja vertailu osoittaa, että käännöspohjana on ollut juuri Volaterranuksen latinannos. Reformaatioajan auktoreista mainitaan Melanchthon kolmesti (s. 273, 299, 610). Viittausten tarkempaa lähdettä en ole toistaiseksi löytänyt. Sitä vastoin ovat Lutheriin tehtyjen kuuden viittauksen (s. 92, 265, 307, 354, 514, 706) lähteet selvillä. Viisi ensin mainittua ovat peräisin samasta teoksesta, Justus Jonaksen hieman laajennellen ja mukailen latinaksi kääntämistä psalmisummaarioista (1534). Agricola on käyttänyt tätä teosta laatiessaan rukouskirjansa psalmisuomennosten summaarioita sekä myöhemmin Psalttarin summaarioita (Gummerus, mts. 78—93). Kuudennen viittauksen lähteenä ovat olleet Lutherin graduaalipsalmien luennot, jotka ilmestyivät painettuina 1540 (Luthers Werke 40:III s. 379). Sivulla 332 kommentoija vetoaa baselilaiseen maantieteilijään ja hebraistiin Sebastian Münsteriin. Agricolalla oli tunnetusti kirjastossaan tämän maantieteen yleisesitys *Cosmographia*. Lainaus ei kuitenkaan ole siitä, vaan vuosina 1534—1535 ilmestyneestä kaksiosaisesta heprealais-latinalaisesta Vanhasta testamentista (s. 1207). Agricolalla on ollut tämäkin teos käytössään; olen hänen Vanhan testamentin suomennostensa esipuheista ja reunahuomautuksista löytänyt 42 siitä lainattua kohtaa.

Otaksuttavasti suuri osa niistäkin reunamerkinnoista, joiden lähdettä ei ole pantu näkyviin, on laadittu kirjallisuuden avulla. Koko lähdepohjan selvittely on laaja tutkimus; tässä vaiheessa olen voinut todeta edellä mainitun kuuden lisäksi useiden muidenkin kommenttien liittyvän Justus Jonaksen latinantamiin Lutherin psalmisummaarioihin. Edelleen on toinen havaitsemistani sananlaskuista (s. 350: *Vulgo dici solet aduersus Sijcophante morsum non est remedium*) peräisin Erasmus Rotterdamilaisen sananlaskukokoelmasta *Adagia*, jossa se on numero 1529 (Erasmus, *Opera* II p. 592 C). Agricola tunsikin tämän teoksen jo varhain; Lutherin postillaan tekemissään reunamerkinnoissa hän on käyttänyt sitä 45 kohdassa.

Tunnistettu lähdeaineisto on siis kauttaaltaan Agricolan tuntemaa, suurin osa vieläpä sellaista, jota hän on käyttänyt teostensa lähteenä.

Verratessani reunamerkinnoita Agricolan Psalttarin marginaali huomautuksiin (240 kpl) en ole löytänyt yhtäläisyyksiä. Niitä voi sitä vastoin todeta eräiden psalmien alussa olevien merkintöjen ja Agricolan Psalttarin summaarioiden välillä, kuten seuraavista esimerkeistä ilmenee.

Ps. 40, MAT III s. 267:

Tesse Christus itzestens
puhupi/ quin sijne Epistolas
Ebreerin tyge todistetan/
heneen Pinastans ia
wapadhuxestans. Nin mös
Lain poispanemisest/ ia
Euangeliuminiulgistoxest/
ia Christusen hyuisteghois-
ta meiden cochtan.

Bugenhagen s. 230:

Est psalmus propheticus de
passione & resurrectione
christi de abrogatione legis
diuulgatione euangelij
totum terrarum orbis, ac
abiectione Sijnagoge.

Ps. 47, MAT III s. 277:

On yxi Kijtoswirsi/ Woitonlaulu
ia yxi Ennustos Messiasen wal-
dakunnan asettamisest/ seke
Juttain ette Pacanain seas/
Jonga hen Synnist/ Colemast/
Perkelen angarudhest ia cai-
kista waiuasta pästepi. Ja ette
hen on toinen Jumala heilde
omistettaua.

Ps. 65, MAT III s. 300:

Teme Psalmi kijttepi Juma-
lan hiliatudhen/ rauhalisen/
ia leuolisen Aian edest/ Ja
ensin Jumalan sanan/ ia syn-
dein andexiandamisen teden.
Sijtte hen mainitze ne vlcoi-
set Jumalan lahiat/ quin on/
Rauha/ Pellon casuo/ Elatus
ia sencaltaiset/ nin ette
coco Woosi on quin ymrienen
Crunu/ moninaisist Jumalan
Lahioista ommeltu/ cudhottu
ia souitettu. Joca Psalmi mös
ymmerteten Christusen walda-
kunnasta ia sijte vdhesta
Testamentiste.

Tässä on yhteisenä lähteenä selvästikin vastaava kohta Justus Jonaksen psalmi-
summaarioista :

Coronet annum bonitate sua, idest quod per circulum anni quasi orbem,
quendam absoluit benignitatis et beneficentiae diuinae.

Ps. 128, MAT III s. 410:

Quin se entinen Psalmi opetti/
Ette caiki menestypi Jumalan
Siugnauxesta/ ia ei meiden
töosten ia surustan. Nin teme
opettapi sen siugnauxen Juma-
lan pelkeueisten Auioskeskuin
ia pyhen tyge oleuan. Nin tai
on yxi Häidenlaulu ia Morsian-

Bugenhagen s. 273:

Hic psalmus est grauis
demonstratiui dicit autem
philippus melanchthon esse
gratiarum actionem & triumphale
carmen, testificans *perpetua*
narratione deum *constituere id*
regnum *quod* messie *promisit*;
certo mitti messiam & per eum
colligi *ecclesiam eternam*
liberandam à *peccato morte &*
omnibus calamitatibus. Orditur
autem à *proposicione mandans*
illa *cunctis gentibus vt euange-*
lio de christo *predicet*.

Bugenhagen s. 356:

Corona enim anni est *varietas*
illa & *continua nouorum*
fructuum *successio ita vt sem-*
per uno desinentis novus inci-
piat semperque multi.

Bugenhagen s. 701:

Est *epitalamium & nuptiale*
carmen *quo propheta & conso-*

wirsi/ Jolla ne Auiot seke
 lohutetan/ ette caiki Onneli-
 set heille toiuotetan/ ia Juma-
 lalda luuatan.

latur coniuges & eis omnia fe-
 licia precatur & promittitur
 a deo.

Vastaavuuksia löytyy enemmänkin, mutta jo nämä osoittavat selvästi, että kyseessä on sama tekijä.

Kaiken kaikkiaan katsomalla esitetyn aineiston riittävän perusteluksi väitteelle, että Agricola on reunamerkitöjen tekijä.

IV.

Reunamerkitöjen anti Agricolan tutkimukselle selviää kokonaisuudessaan vasta sitten, kun ne on kauttaaltaan tutkittu ja selvitetty lähdeaines, johon ne perustuvat. Tämä vie aikansa; merkintöjä on paljon, eivätkä ne aina ole kovinkaan selvällä käsialalla kirjoitetut. Eräitä näkökohtia aineistosta ja sen herättämistä ongelmista voi kuitenkin jo tutkimuksen alkuvaiheessa esittää.

Yleisesti voi ensinnäkin sanoa, että merkinnät ovat huomattava lisä siihen aineistoon, joka Agricolan kynästä on säilynyt. Ne valaisevat tietenkin etupäässä reformaattorimme teologista kantaa, josta ei ole hänen kirjallisen tuotantonsa perusteella vielä luotu kokonaiskuvaa. Paitsi aineksia tähän voi merkinnöistä ainakin eräältä osin odottaa lisävalaistusta hänen ajattelunsa kehitykseen. Kuten edellä on käynyt ilmi, tarjoavat Psalmtarin summaariot vertailuaineistoa merkintöjen vastaaville kohdille. Lisäksi ovat käytettävissä neljäkymmenen psalmin osalta myös rukouskirjaan laaditut summaariot. Selvitettyään suuressa tutkimuksessaan näiden lähteet Gummerus kirjoitti (mts. 93): »Agricola on muutamia vuosia myöhemmin, valmistuessaan v. 1551 painettua suomalaista psalmtaria, perinpohjin uusinnut ja laajentanut psalmisummarioita, yleensä vielä enemmän kuin Rukouskirjassa liittyen Lutheriin. Niiden suhde sekä Rukouskirjaan että käytettyihin lähteisiin ja niiden merkitys Agricolan uskonnollista ajatusta valaisevana — käsitykseni mukaan erittäin arvokkaana — lähteenä ansaitsee tulla erikseen tutkituksi.» Gummerus ei ehtinyt tätä tutkimusta tehdä, eikä aiheeseen ole myöhemminkään kajottu. Merkintöjen summaarioiden vertaaminen rukouskirjan ja Psalmtarin vastaaviin kohtiin tuo esiin tärkeän ajoituskysymyksen. Ilmeistä on, että merkinnät ovat varhaisempaa ainesta kuin Psalmtarin summaariot. Niiden suhde rukouskirjan summaarioihin on sitä vastoin ongelma, jonka voi toivoa ratkeavan vasta perusteellisen vertailun jälkeen. Tässä vaiheessa voi merkintöjen ajoituksesta esittää vain eräitä arveluja. Teos on siirtynyt Pertteli Erkinpojalle 1544, mutta siitä ei käy selville, milloin Agricola sai sen haltuunsa. Todennäköisimmältä mahdollisuudelta tuntuu hänen

Saksan-matkansa, jolloin hän hankki valtaosan nykypäiviin säilyneistä kirjoistaan. Itse merkintöjen ajoittamista auttaa niiden pohjana oleva lähdeaines. Tähän asti selvinneet lähteet näyttävät viittaavan aikaisintaan 1530-luvun loppupuolelle, mutta koko aineiston analysointi oletettavasti tarkentaa kuvaa.

Ajoitusongelmaan liittyy läheisesti toinen selvitystä vaativa seikka, jota samoin voi tässä ainoastaan esitellä, nimittäin kysymys merkintöjen tarkoituksesta. Saattaa ensinnäkin ajatella, että Agricola teki ne opiskellessaan Wittenbergissä. Laaja kirjallisten lähteiden käyttö näyttää kuitenkin osoittavan, etteivät merkinnät ole syntyneet ainakaan luentoja kuunneltaessa. Edelleen on mahdollista, että kommentit ovat syntyneet yksityisen tutkistelun tuloksena, hieman samalla tavoin kuin Agricolan Lutherin postillaan tekemät merkinnät. Vihdoin voi ajatella merkintöjen liittyvän Agricolan virkaan Turun koulumestarina. Samoin kuin hän on käyttänyt kirjansa reunamerkintöjä apunaan opettaessaan maantiedettä, samoin hän on saattanut hyötyä itse laatimastaan kommentaarista luennoidessaan psalmeja. Nämä eri selitysmahdollisuudet eivät välttämättä sulje pois toisiaan; merkinnät ovat saattaneet syntyä eri aikoina ja eri tarkoituksiin.

Edellä on käsitelty pelkästään suurempaa, kirkko- ja oppihistorian kannalta kiinnostavampaa kommenttiryhmää. Rivien välissä olevat sananselitykset antavat kuitenkin luultavasti enemmän kielentutkimukselle. En ole niihin paljoakaan syventynyt enkä aio ryhtyä niiden perusteelliseen selvittelyyn. Tämä on filologien tehtävä. Merkintöjen suoranainen apu psalmikäännöksen ongelmiin lienee niukka, koska Agricola käytti Lutherin Psalttaria suomennostyössään (A. F. Puukko, Suomalainen Raamattumme s. 71—97). Niiden arvo ensimmäisen filologimme tutkimukselle on kuitenkin epäilemättä merkittävä.

L Ä H T E I T Ä

- AGRICOLA, MIKAEL Teokset. Porvoo 1931.
 AUGUSTINUS Enarrationes in Psalmos. Corpus Christianorum 38. Tvrnholti 1956.
 BASILIUS MAGNUS Opera. Coloniae 1531.
 Biblia: Se on Coco Pyhä Ramattu suomexi. Stockholmis 1642.
 CARPELAN, TOR Helsingfors Universitets studentmatrikel 1828—1852. SSLF 203. Helsingfors 1930.
 Codices Medii Aevi Finlandiae I. Tampere 1952.
 ERASMUS ROTERODAMUS Opera Omnia II. Lvgdvni Batavorvm 1703.
 GEISENHOF, GEORG Bibliotheca Bugenhagiana. Nieuwkoop 1963.
 GEZELIUS, JOHANNES Dispositiones homileticae I. HYK.
 GUMMERUS, JAAKKO Mikael Agricolan rukouskirja ja sen lähteet. SKHS Toim. 44. Helsinki 1956.
 HAUSEN, REINHOLD Bidrag till Finlands historia III. Helsingfors 1904.
 HOLFELDER, HANS HERMANN Tentatio et consolatio. Studien zu Bugenhagens »Interpretatio in librum Psalmorum». Arbeiten zur Kirchengeschichte 45. Berlin 1974.
 JAAKKOLA, JALMARI Vanhimmat historialliset kopiokirjamme. SKHS Toim. 30. Helsinki 1931.
 JUSTUS JONAS Summaria D. Mar. Lvtheri in Psalmos. Witebergae 1534.
 LEINBERG, K. G. Åbo stifts herdaminne 1554—1640. SKHS Toim. 5. Helsingfors 1903.
 LUTHER, MARTIN Enarrationes sev postillae in lectiones. Argentorati 1530.
 ——— Commentarii in XV Psalmos graduum. Luthers Werke 40 III. Weimar 1930.
 MÜNSTER, SEBASTIAN Biblia hebraica latinaque nova tralatio. Basileae 1546.
 PARVIO, MARTTI Mikael Agricola ja hänen Uusi testamentinsa. — Sananjalka 10. Turku 1968.
 PIRINEN, KAUKO Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa. SKHS Toim. 62. Pieksämäki 1962.
 PUUKKO, A. F. Suomalainen Raamattumme. Helsinki 1946.
 RAMSAY, JULLY Frälseläkter i Finland intill stora ofreden. Helsingfors 1909.
 TARKIAINEN, V. Mikael Agricola. Forssa 1958.
 WALDE, O. En svensk boksamlare från Vasatiden. — Uppsala Universitets Biblioteks minneskrift 1621—1921. Uppsala 1921.
 VALLINKOSKI, J. Eräs Agricola-löytö. In arce et vigilia. SKHS Toim. 66. Forssa 1963.
 ——— Paimintoja kirjojen kansimerkinnoistä Helsingin yliopiston kirjastossa. HYKJ 19. Helsinki 1944.

Eine neue Quelle für die Agricola-Forschung

Simo Heininen

In der Universitätsbibliothek von Helsinki befindet sich der 1524 in Basel gedruckte Psalmenkommentar von Johannes Bugenhagen »Ioannis Pomerani Bvgenhagii in librvm Psalmorum interpretatio« (Georg Geisenhof, Bibliotheca Bugenlagiana, Nr. 3). Nach einer Eintragung auf dem Titelblatt wurde das Buch bereits i. J. 1544 von Bartollus Eriki gekauft, dem späteren Kammer-schreiber des Herzog Johann. Das Titelblatt weist jedoch noch ein anderes Besitzerzeichen in Geheimschrift auf, das in eine frühere Zeit verweist. Zu entschlüsseln ist da LAURENTII BEATI AGRICOLE LIBER DE TORSBII. Aller Wahrscheinlichkeit nach handelt es sich um ein Pseudonym von Michael Agricola, dem Reformator Finnlands. Diese Annahme wird bestärkt durch die zahlreichen lateinischen Randbemerkungen, die im Buch angebracht sind. Meist geht es dabei um eine theologische Auslegung des Psalmtextes, doch sind zwischen die Zeilen auch Worterklärungen geschrieben. Die Handschrift erinnert

deutlich an die von Agricola. Die Kommentare verweisen auf Quellenmaterial, das Agricola kannte und von dem man weiss, dass er es in seiner sonstigen literarischen Arbeit verwendete. Hierher gehören die Psalmenkommentare von Augustinus und von Basileios dem Grossen, Luthers Psalmsummarien in lateinischer Übersetzung sowie Luthers Kommentar zu den Gradualpsalmen, die hebräisch-lateinische Bibel von Sebastian Münster sowie die Adagia des Erasmus. Für Agricola als Autor sprechen jedoch vor allem die offenbaren **Übereinstimmungen** zwischen einigen Randbemerkungen und den Summarien von Agricolas finnischsprachigem Psalter.

Die Randbemerkungen bilden eine bedeutende Bereicherung jenes Materials, das aus der Feder des finnischen Reformators erhalten ist. Natürlich geben sie in erster Linie Auskunft über seinen theologischen Standpunkt, zweifellos vervollständigen sie aber auch das Bild, das wir von ihm als Philologen erhalten.

Osoite:

Adresse:

*Kirkkohistorian laitot
Helsingin yliopisto
Neitsytpolku 1 b
SF-00140 Helsinki 14*